

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 2.

Magyar Bálint – Pető Iván:

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet írt a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

1990

„– Pető úr, ezek csaltak!

– Honnan veszi?

– Hát minden muzsikus magukra szavazott, oszt mégse nyertek!”

(*Utcai diskurzus egy cigányemberrel, 1990. április*)

Az 1990-es választásokig tartó, „hosszú 89-es év” volt az az időszak, amikor azt lehetett gondolni, hogy a rendszerváltással a politikusi szerep szimbiózisban maradhat az értelmiséggel, s nem különül el tőle. Hinni lehetett, mert a diktatúra világát uraló hivatásos politikusi magatartásformákkal szemben az elemző, kritikus, fantáziadús értelmiségi szerep hozta meg a politikai sikert; mert a hazugság hivatali nyelvvel szembeállítva működött a racionalitás érvelő, nyílt beszéde; mert a következetlenségekkel és elhallgattatásokkal szembeállítva hatékonyan mutatkozott az igazság kompromisszumok nélküli kimondása; mert a merev hierarchiába rendezett nomenklatúrával szembeállítva működött és még szimpátiát is keltett az egyenrangú gondolkodók társasága. A demokratikus ellenzékbeli érkezettek úgy érezték, hogy a politikai siker záloga éppen a következetes értelmiségi szerepfelfogás. Ezt a mintát hozták, és ezt kívánták fenntartani a továbbiakban is. Nem egyszerűen, történelmileg korlátozott érvényüként kezelték a kivételest, hanem ideált és erkölcsi mércét faragtak belőle.

Az első csalódás

Az SZDSZ számára az első csalódást már maga a 90-es választás hozta.

Hiába volt az SZDSZ fellépésének sodró lendülete („Tudjuk, merjük, tesszük”) és nyelvének racionális feszessége, már a kampányban világossá vált, amit az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásain, majd a népszavazás idején még csak kevesen észleltek, és hittek elhatalmasodó trendnek, hogy a nép-nemzeti riválisok (MDF, Kiszegzők, KDNP) más nyelven beszélnek, más érzelmekre hatnak. Az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalótermeinek liberális nyelvét – amely nagy felületen érintkezett az MDF-et képviselő világias értelmiségiek gondolkodásával, sőt a tartalmi szembenállás ellenére az MSZMP-t a tárgyalások alsóbb szintjein képviselő pártközponti, minisztériumi szakértelmiségiek racionális nyelvezetével is – felváltotta a választási kampánynak immár a megcélzott választókhöz, azok kulturális mintáihoz igazodó retorikája. Tamás Gáspár Miklós Ady idéző „mucsázása”¹ csak egy

nyugatos liberális értelmiségi megdöbbenésének nem éppen politikus kifejezése volt 1990 márciusában, hiszen a riválisok nyelve (rögvalóság, talajgyökér, népnemzeti gerinc) a nyugati demokráciák nyelvére lefordíthatatlan tartalmat hordozott. A keresztény-nemzeti oldal retorikája nem egyszerűen átlépte a politikai korrektség határait (az SZDSZ nem jogosult a nemzeti színek és népdalok használatára, az „Apák és fiúk” pamflet² széles körű terjesztése, antiszemita graffitik megjelenése az SZDSZ plakátjain), hanem kimondottan az akkor még többnyire rejtett, szalonképtelen érzelmek előhívását szolgálta.

Az SZDSZ az 1990-es választáson annak ellenére is nagy támogatottságot szerzett, hogy a kampányban nemzetidegennek minősítették, lezsídózták, s ellenfelei szerint a bajokat a nép szenvedéseivel, sokterápiával kívánta orvosolni. Igaz, helyi jelöltjei többnyire nem feleltek meg az SZDSZ-ről mások által kialakítani szándékozott fantomképnek, s a részben elfelejtett két háború közötti nyelvet sokan még nem értették, a népi versus urbánus, a keresztény-nemzeti versus nemzetidegen szembeállítás, a liberálisok, baloldaliak, szociáldemokraták és kommunisták egybemosása még csak részlegesen hatott. A választások első fordulójának eredménye, az MDF-fel szinte azonos, a többi pártot pedig messze megelőző támogatottság nemcsak utólag látszik sikernek, hanem akkor is annak kellett volna tekinteni.

Elvben tudható volt, hogy az SZDSZ rendszerváltó, radikális érzelmeket mozgósító előretörésének lehetősége behatárolt, és a győzelem nem is annyira az ellentábor negatív kampánya vagy az SZDSZ kampánybeli ügyetlenségei miatt maradt el. (Más tényezőkkel együtt nyilván hatott, hogy az SZDSZ magára maradt a március 15. megrendezése körüli konfliktusban, vagy hogy a marosvásárhelyi magyarelles atrocitások a nemzeti érzelmeket erősítették stb.) A választások második fordulójában elszenvedett vereség – a többnyire az MDF-jelöltekre szavazó kiscgazda és KDNP-s tábor, az SZDSZ-től még mindig jobban tartó egykori MSZMP-tagok jelentős részének MDF-hez húzása, szemben az SZDSZ-vezetők és -hívek számottevő hányadának felfogásával – hanem híven tükrözte a magyar társadalom világképét. Mindenesetre az SZDSZ jelentős része és a vezetők többsége is tragikus vereségként élte meg az eredményt. Ennek látszólag ellentmond, hogy a párt vezetése nem készült fel egy esetleges választási győzelem evidens – kormányalakítással járó hatalomtechnikai, személyi – következményeire.

A vereségérzést csak erősítette, hogy az SZDSZ listavezetőjét, a rendszerváltás emblematikus alkotmányjogászat, Tölgyessy Pétert az akkor még ismeretlen Szabó Iván, a repülő egyetemek legnépszerűbb előadóját, Szabó Miklóst az MDF-piacok atyja, Zacsek Gyula, a bő fél évvel korábbi időközi választásokon még győzni tudó Tamás Gáspár Miklóst, két ország kommunista rezsimjének üldözöttjét pedig a Kádár-rendszer gazdasági közép-kádere, Schamschula György győzte le. Az SZDSZ hívei nem értették, hogyan kaszabolhatták le szellemi nagyságaik sorát olyan jelöltek, akiknek sem ellenzéki múltjuk, sem intellektuális súlyuk nem volt. A vereség hangulatát fokozta, hogy az SZDSZ-nek Budapesten is csak kilenc egyéni körzetet sikerült megnyernie, ráadásul úgy, hogy az első forduló után még 20 fővárosi helyen volt első, míg az MDF 12 első helyről 23 győzelmet tudott szerezni. Kulturális minták alapján elkülönült zárt terekben mozogva, „élő MDF-essel” szinte sosem találkozva a liberális értelmiségiek nem értették, hogy a rációval, a kiforrott, homogén programmal fellépő SZDSZ-szel szemben hogyan diadalmaskodhatott az eklektikusnak látott, sok tekintetben érdemi programot fel sem mutató, a bukott rendszerrel szemben ambivalens MDF. Nem értették, mi történt, miközben „minden muzsikusról rájuk szavazott”.

Abban, hogy a párt a választási eredményt vereségként élte meg, alapvető szerepet játszottak a liberális értelmiségi elit – korábbi szocializációs minták mentén kialakult, később sem meghaladott – nézetei politikáról és saját politikai szerepéről.

Intellektuális felvilágosító attitűd versus érzelmi motiváltság

A rendszerváltás egészén túl a nem sokkal korábbi négyigetes népszavazás eredménye is azt a látszatot keltette, mintha a racionális érvelés és beszédmód hozta volna a sikert, s az áttörést nem a népszavazás témáinak (munkásörtség megszüntetése, a pártszervezetek kitiltása a munkahelyekről, vagyoni elszámoltatás) antikommunista érzelmi töltete adta volna. Nyugodtan lehetett kulturált és visszafogott a beszédmód, hiszen a mögöttes radikális üzenet érzelmileg önmagában is mozgósító, intellektuálisan pedig vállalható volt. Az országgyűlési választási kampányra azonban a helyzet megváltozott. Az MDF a rendszerváltás és az egyéni szabadságjogok ígértét emocionálisan már felülírta, egyfelől a „továricsi konyec” egyéni leszámolást sugalló és „személyre szabottságában” érzelmileg átélhetőbb kommunistaellenességével, másfelől a háború előtti, tradicionális keresztény-nemzeti motívumok használatával. Míg az SZDSZ a választások előtti utolsó kampányfilmjében egy vidám burleszkmontázzsal búcsúzott a kommunista rendszertől, addig az MDF filmjét lankás magyar tájak, ringó búzamezők, takaros kis falvak és templomharangok békés kongása uralta. Lehet, hogy a mi filmünk intellektuális iróniája a „Nagykörúton túl” is hatásos volt, műalkotásként sokan élvezték, de az MDF direkt üzenetei és szimbólumai jobban rezonáltak a szélesebb közönség politikai vágyaira.

A demokratikus ellenzék a pártállami rendszer alá-fölrendeltségi viszonyainak, nómenklatúrájának tagadásaként, egyenrangú polgárok mozgalmaként jött létre, formalizált hierarchiája nem volt. Két értelemben mégis létezett valamiféle hierarchia: az intellektuális teljesítményeket elismerő informális és az illegális ellenzéki tevékenységekkel szükségszerűen együtt járó konspirációs. Az elismert vezető mindkét szempontból Kis János, a demokratikus ellenzék stratégiájának megalkotója volt. Ezt az underground politizálás világában nyilvánvaló vezetői pozícióját a rendszerváltás során a széles közvélemény számára a politikusi szerep nyílt vállalása jeleníthette volna meg. Ennek hiányában a politikai verseny viszonyai között értelmezhetetlen helyzet jött létre: már működött az SZDSZ, de nem volt elnöke, a hierarchiaellenes ösztönökre hallgatva vezető testületét sem elnökségnek, hanem – a közönség számára beazonosíthatatlan karakterű – ügyvivői testületnek hívták. E keretek között is megmutatkoztak azonban a korábban jelentőséggel nem bíró magatartás- és véleménykülönbségek. A demokratikus ellenzékéből érkezettek nagyobb része elfogadta, hogy egy szervezet csak szabályok alapján és döntési kompetenciák szerint differenciált struktúrában működhet hatékonyan. Míg tehát a többség tudomásul vette, hogy a kiépülő párt működését a közvetett demokrácia, a döntési kompetenciák differenciálása, hierarchikus mechanizmusa jellemzi, addig néhányan, így például a hetilappá váló *Beszélő* szerkesztői, a párt működésében valamiféle plebejus, közvetlen demokráciát vágytak érvényesíteni.

A helyzet abszurditását jól jellemezte, hogy a pártban és szűkebb értelmiségi közönségében fenntartások nélkül elismert „vezér” (Kis János) nem kívánt parlamenti képviselő lenni, sőt hivatásos politikus is csak időlegesen, és így nem vezette a párt listáját sem; legnépszerűbb politikusa (Pető Iván) bár a politikusi státuszt választotta, pozicionális értelemben igencsak korlátos ambíciói miatt nem vállalta a listavezetést; a kiváló alkotmányjogászként, a kerekasztal-tárgyalások egyik motorjaként el- és megismert politikus (Tölgyessy Péter) a listavezetést vállalta ugyan, és ambicionálta is, de alkata és habitusa kevésbé felelt meg a modern tömegdemokrácia politikai vezetőjével szemben támasztott igényeknek. Ez utóbbit a kampányban az SZDSZ a „hárommajmos” (Magyar, Pető, Rajk) plakáttal próbálta

ellensúlyozni; miközben a miniszterelnök-jelölti tévévitan Antall József riválisa nem a párt listavezetője, hanem a politikai pozícióért nem induló Kis János volt. Bár a választópolgárt még nem zavarta, de minden politikai logikának ellentmondott, hogy nem lehetett tudni, „ki is az SZDSZ”. Hiszen a választók bizalmukat nem pusztán egy politikai szervezetbe, hanem az azt megszemélyesítő vezető politikusba helyezik. S míg a rendszerváltás „elvtárspukkasztó” ízléséhez a laza entellektüel imidzse illet, addig a miniszterelnöki pozícióhoz tradicionálisan társított képzeteknek Antall József középosztálybeli, úriemberi megjelenése felelt meg.

A választási vereség az SZDSZ számára nyilvánvalóvá tette, hogy a modern politikai pártnak szükséges tartozéka a közvélemény által is egyértelműen beazonosítható egyes számú vezető. Ezért, ha némileg szégyenlősen is, az 1990 áprilisában rendezett küldöttgyűlésén a kollektív testületi vezetés kiegészült a pártelnök pozíciójával, amelyre magától értetődően Kis Jánost választották meg a küldöttek. A primus inter pares elve alapján a pártelnöki funkcióhoz azonban – míg csak az SZDSZ létezett – a párt jogi képviseletén kívül semmilyen extra jogosítvány nem társult. Az idő előrehaladtával ez egyre anakronisztikusabbá vált. A jogilag is értelmezhető pártelnöki kompetenciák hiányát csak az egyéni karizma volt képes pótolni – már annál, aki rendelkezett vele. A személyes tekintély pártbeli jelentőségét jelzi, hogy Kis János lemondása után még évekig – formális pozícióval alá nem támasztva – az SZDSZ meghatározó vezetői közé tartozott.

A politikus értelmiségi

A puha diktatúrához képest a rendszerváltás magával hozta a társadalomtudományi értelmiség és a művészek szerepének leértékelődését. A „tiltjuk” és „tűrjük” világának kritikus értelmisége – a korlátozott retorziók viszonyai között – „élvezhette” a hierarchianélküliség és a – jórészt informális szférába szorított – kritikai gondolkodás szabadságát. A hatalom szinte paranoiás félelme a szavaktól irracionálisan felértékelte az értelmiség szerepét. Egy nyugatias demokráciában az értelmiséghez nem kötődik ilyen váteszi, paradox módon az elnyomatásból fakadó túlértékelt szerep, amely csak a pártállami nomenklatúra viszonyai között létezett, átpolitizálva a humán értelmiségi pozíciók jelentős részét.

A hatvanas évek első harmada után a Kádár-korszak tudomány- és kultúrpolitikájának sajátossága, az „alkotó értelmiség” lehetséges integrálásának szándéka és az egymást követő gazdasági reformkezdemények kidolgozásába történő bevonása kialakította a kritikus értelmiség fontosságtudatát. A cenzúra és öncenzúra megannyi külső és belső alkujának világában a szamizdat megjelenése látszólag szűk körű befolyásánál jóval nagyobb fontosságra tett szert, szabadsága fokozott jelentőséget adott a kritikus gondolkodásnak, hiszen léte önmagában is tágította a nyilvánosan is kimondható kritika kereteit. A közvetlen közönségen kívül a szamizdat olvasói között tudhatta a pártközpont, az elhárítás és a titkosszolgálatok, a tudományos élet magas rangú tisztviselőit is. A tiltott szféra szamizdatja mellett tovább létezett a pártapparátuson belüli, „hivatalos” szamizdat is, vagyis a tiltott művek zárt terjesztésű rendszere, s a bolti forgalomba nem kerülő, de legális, kritikai hangvétellű kiadványok köre is jelentősen tágult. Mindezek csak erősítették a kritikus értelmiségben önmaga társadalmi, közvetlen politikaformáló szerepének tudatát. A rendszerváltás viszont azzal járt, hogy a társadalmi szerepek „normalizálódtak”.

A rendszerváltásban aktív liberális értelmiség válaszút elé érkezett: vagy visszavonul leértékelődő, hagyományos szerepébe, de megőrzi véleménynyilvánítási szabadságát, vagy hivatásos politikussá válik, de elfogadja a szereppel járó óhatatlan önkorlátozást. Ezt a szükségszerű választást több, a demokratikus ellenzékből érkezett politikus és az ún. liberális

holdudvar jelentős része nem volt hajlandó megtenni. Ötvözni kívánták a politikusi szereppel járó befolyást, felfokozott izgalmat és figyelmet az értelmiségi szerep függetlenségével. Az undergroundban a szamizdatkészítés konspirációs előírásain kívül nem léteztek igazi kötöttségek, s többeket éppen ez a személyes szabadság vonzott annyira, hogy a nélkülözéseket, hatósági vegzálásokat elviseljék. Az új helyzet jelentette kötöttséget sokan nem tudták vagy akarták megszokni. Az SZDSZ első parlamenti frakciójának harmadát akár egy nagy presztízsű tudományos tanácskozás résztvevőivel is össze lehetett volna keverni. Az ellenzéki értelmiség korábbi amatőr bája azonban fokozatosan a sikeres politizálás akadályává vált. Míg a Fidesz a „liberális ifjúsági szervezet” stigmájától és eredendő liberális ideológiájától szabadulni akarván leszámolt a felettes énjét jelentő értelmiségi holdudvarral, addig az SZDSZ esetében a holdudvar maga volt a pártelit – bár együtt élni szinte lehetetlen volt vele, hirtelen eltűnésével maga a párt szűnt volna meg. A Fidesz SZDSZ-szel szembeni nem szűnő Ödipusz-komplexusa is ebből eredeztethető.

Az értelmiségi politikus

A „kint is vagyok, bent is vagyok” kettősségéhez természetesen ideológia is született. Eszerint a kritikus értelmiségit nem befolyásolja, hogy egy párt tagja vagy választott tisztségviselője, mert virtigli liberálisként nemcsak más politikai törekvésekkel, de a hozzá közelállókkal, vele egy szervezetbe tartozókkal is kritikus. Hitelét éppen az növeli, hogy bármilyen helyzetben, mindenre tekintet nélkül nyilvánosan képviseli a maga (vélt) igazát. Ennek egyik példája volt, amikor Tamás Gáspár Miklós, az SZDSZ Országos Tanácsának elnöke egy nyilatkozatában arról beszélt, hogy ha most lennének a választások, ő sem szavazna az SZDSZ-re. Mindezen túl az igényes értelmiségi viszolyog a plágiumtól, és igényli az intellektuális személyiségének összetéveszthetetlenét jelentő egyéni gondolatokat. Attitűdjétől még az is idegen, ha saját kijelentéseit kell újra meg újra – a politikai kommunikáció igényelte sulykolásnak megfelelően – ismételtetnie. Mindezek ismeretében belátható, hogy a tömegdemokrácia kommunikációs játékszabályaihoz igazodás az SZDSZ alapítói és emblematisz alakjai számára olyan lett volna, mintha a nyelvüket vágják ki. A **pártot liberális vitaklubnak** tekintették, melyben erény az egymással vitázó nézetek nyilvános képviselete. Többen azok közül, akik rangjukat korábbi szabad értelmiségi státuszukban éppen a szuverén, személyes állásponttal teremtették meg, nem tudták vagy nem akarták feladni az underground politikai kultúrában megszokott normákat, átvenni a versengő többpártrendszerből és a státuszukból adódó szabályokat, a párt egyeztetett véleményébe belegyömöszölni a maguk megszólalásait. Voltak, akik az SZDSZ működésének húszegynéhány évében mindvégig azt képviselték: az a helyes, ha egy párt sokféle álláspontot tár a nyilvánosság elé, s belső vitáit is ott folytatja le, mert a közönség ebben a vonzó belső szabadságot látja, s nem azt, hogy még ők sem tudják, mit képviselnek, vagy éppen azt, hogy a riválisoknak szállítják házhoz a párttal szembeni politikai érveket. Szinte a belső kultúra részévé vált, hogy a liberális gondolkodású embert nem jellemezheti a csapatjátékos fegyelme. A helyzetet mentendő hiába próbálta Konrád György az SZDSZ-t egy dzsesszbandához hasonlítani, melyben az egyedi improvizációk mégiscsak egy közös összhangzattan alapján szólnak, ez inkább csak wishful thinking maradt. Az SZDSZ mint **bizonytalankodó párt képét** jobban illusztrálja egykori frakcióvezetője, Tardos Márton örökbecsű mondása: „Erről a kérdéstről két, egymásnak ellentmondó véleményem van, de egyikkel sem értek egyet.”

Míg a puha diktatúra viszonyai között a szellemi teljesítményt az erős rendszerkritikai él csak izgalmasabbá tette, addig az új demokrácia viszonyai között idővel a rivális politikai erők mégoly szellemes bírálata is intellektuálisan unalmassá vált. Viszont mind az egyre magasabb ingerküszöbű működő médiapiacra, mind az értelmiségi társaságokban állandó kereslet mutatkozott a saját tábor „őszinte, kökemény” bírálatára, s ennek az igénynek nehéz

volt ellenállni. A szerepekhez idővel állandó szereplők is társultak, s a sajtó érthetően kedvelte azt a dramatikus helyzetet, amelyben a csak a lelkiismeretükre hallgató „morális hősök” vitatkoztak a „megalkuvó pragmatikusokkal”. Ez a szereposztás a viták tárgyától és az álláspontok igazságtartalmától függetlenül eleve nyertes erkölcsi helyzetbe hozta a kritikusokat. A különböző témákban a közönség szemében erkölcsileg győztes álláspontok persze logikailag teljesen inkonzisztensek is lehetnek, hiszen valódi üzenetté nem a viták tartalma, hanem a vitatkozók pozíciója vált. Ugyanakkor egy belső bírálatnak a párt hitelét erodáló hatása mindig sokkal erősebb, mint egy külső véleménynek, hiszen ahhoz, hogy a hívek szívéhez érjenek, nem kell leküzdeni a kívülről jövő kritikával szemben meglévő lelki gátakat. S ha a belső kritika elhúzódó személyi konfliktusok révén politikai vezetői aspirációk vivőanyagává válik, hatása hosszú távon pusztító. A párt belső vitái a kétezres évekre már olyan nyilvános szervezeti-intézményi formát öltöttek, mint az Országos Tanácsal párhuzamosan ülésező ún. Szabad Tanácskozások rendezvényei. Ebben a konkrét esetben a „pártellenzéki” rendezvénysorozatra az OT-elnök (Pető Iván) azon „diktatórikus” rendelkezése adta az ürügyet, hogy a nem OT-tagoknak előre jelezniük kellett részvételi szándékukat a testület üléseire. A média természetesen – és nem hibáztatható módon – hírt adott a párhuzamos rendezvényekről, és a tudósítások sztárjai magától értetődően a mindenkori – ez esetben a „pártvezetés diktatúrájával” szemben fellépő – kritikusok lettek. A közvéleményben a számtalan témában előadott konfliktus nyomán idővel kialakult és rögzült az **elveit feladó, azokat eláruló párt képe**. Az efféle szcénák úgy hatottak, hogy már fel sem kellett idézni semmilyen állítólag „elárult elvet”. Így váltak e konfliktusok hívószavai belülről generált, az SZDSZ hitelességét romboló toposzokká.

A rendszer ellenfeléből a kormány ellenzéke

Az SZDSZ kohézióját, mint jeleztük, csak kisebb részben a párt programja, nézetrendszere, nagyobb részben a kommunista rendszerrel szembeni radikalizmus, annak is vulgarizált változata biztosította. A vereségként megélt választási eredmények és a kampány során elszenvedett sérelmek miatt eleve nehéznek ígérkezett az SZDSZ-es közönség átállása a rendszer ellenfelének státuszából a kormány ellenzékének a pozíciójába. De nemcsak a kampányban elszenvedett vélt vagy valós kölcsönös sérelmek, hanem a mélyebb belátás is egy esetleges nagykoalíció ellen szólt. Túl azon, hogy az MDF homogén (nemzeti-keresztény) értékrendű politikai erőkkel akart kormányozni, az SZDSZ és az MDF egyaránt úgy vélte, hogy a rendszerváltás első kormányának lehetőleg ne a volt kommunista párt legyen az alternatívája – bár az SZDSZ az egykori ellenzéki erők összeborulását igénylő közhangulatnak engedve, felvetette a nagykoalíció maga által sem komolyan gondolt lehetőségét.

Az adott helyzetben és a konszolidált demokráciákban természetes módon, titkosan előkészített SZDSZ–MDF-megegyezés a kétharmados törvények számának szűkítéséről és a köztársasági elnök személyéről egy pillanatra még visszahozta a reményt: a pártpolitikai szembenálláson felülemelkedve létezik kölcsönös méltányosság és belátás. A megállapodás nemcsak a kormányzás felelősségét, de lehetőségét is a kormánypártok kezébe adta, a konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal pedig garantálta a kormányzás stabilitását. E megegyezés révén lett államfő a szabaddemokrata, 56-os Göncz Árpád, a köztársaság történetének legtekintélyesebb és legszeretettebb politikusa, s születhettek az alkotmánymódosításon túl további kétharmados törvények, köztük talán legfontosabbként az önkormányzati törvény.

Az ország érdekeit szem előtt tartó, kölcsönös belátáson alapuló kormányzati-ellenzéki együttműködést ugyanakkor az MDF Antall Józseffel egyre inkább szemben álló nép-nemzeti

szárnya, az SZDSZ-szel még a következetesebb liberális ellenzéki státusért versengő Fidesz, és a „minden gyanús, sőt alantas, ami pártokhoz kötődik” álláspontot követő média számottevő része morálisan elfogadhatatlan, a nép előtt eltitkolt paktumnak minősítette. Az SZDSZ-en belül ez a nézet szervezett formában nem jelent ugyan meg, de sokakat elbizonytalanított, hiszen az előző hónapokban a két nagy párt éles szembenállásához képest váratlan volt a megállapodás.

A „paktum” fogadtatása előrevetítette, hogy a pártérdekek demagógiája hogyan éli fel a jövőbeni méltányos együttműködés esélyeit, milyen kockázatot vállal az a pártvezetés, amelyik nem a közvetlen politikai haszonelvűség szerint mérlegel, s nem számol a közvéleményben előhívható érzelmi reakciókkal.

A rendszerváltással járó gazdasági megrázkódtatás (sok százezresre duzzadó munkanélküliség, meglóduló infláció), az elmaradó csoda érthetően erodálta a kormányzó pártok népszerűségét, s a csalódás hulláma az önkormányzati választásokon még egyszer a magasba repítette az ellenzéki SZDSZ-t. Az országgyűlési választásokon elért 21 százalék után a fővárosban a Demszky Gábor vezette SZDSZ-lista 36 százalékot ért el. Ezt követően a liberálisok támogatottsága a fővárosban húsz éven át sokszorososan meghaladta a párt országos támogatottságát, s tette – a történelmi tradíciókkal összhangban – Budapestet újra liberális, „bűnös várossá”. A fővárosi kerületek és a megyeszékhelyek döntő többségének, a városok számottevő részének és falvak sokaságának is SZDSZ-es vezetése lett. Az MDF-ben már csalódva, a gettóban lévő MSZP-t még nem rehabilitálva és a Fidesz helyi jelenlétének hiányában a proteszt és a remény szavazatai jórészt az SZDSZ-hez mentek. A csalódást bármennyire növelték is az MDF-es kormányzás esetlenségei és az akkor még anakronisztikusnak ható múltba fordulása, látni lehetett, hogy az SZDSZ elsőprő önkormányzati választási sikerét nem a „tisza liberális elvek” iránti tömeges fogékonyság váltotta ki.

Önkormányzati vezető pozíciók középsztyálybeli beágyazottság nélkül

A főváros szabad levegője a puha diktatúra időszakában is széles mozgásteret biztosított a „tiltott” és a „tűrt” kategóriába tartozó kritikus értelmiségieknek. Budapest volt az ő Bakonyuk: még a hatalom által nem tolerált tagjaik is meghúzódhattak a nem teljesen monolitikus rendbe ágyazott intézményrendszerben (kérdőbiztosként, szabadúszóknak megrendelést biztosító zugokban, vagy a bővülő maszekvilágban). A vidéki Magyarország monolitikus, feszesebb ellenőrzési rendje viszont nem szolgáltatott semmilyen menedéket, alternatív utakat a rendszerrel akár csak kismértékben szembehelyezkedő értelmiségiek számára. Míg az MDF ennek az inkább meggyötört világnak a konszolidált, beágyazott középrétegeit hódította meg, addig az SZDSZ jórészt a helyi társadalom perifériájára szorult, radikálisan antikommunista rétegekben lelt hívekre. Az önkormányzati választási győzelemmel az SZDSZ elnyerte a helyi közéleti pozíciókat. Budapesten, ahol az országos és fővárosi politika egyesült, erős értelmiségi bázis társult az elnyert vezető pozíciókhoz. Az önkormányzatok SZDSZ-es vezetése vidéken is elsősorban a helyi értelmiségből került ugyan ki, de az SZDSZ helyi politizálásába a polgármestereken, önkormányzati tagok egy részén túl a helyi szakértelmiség és középrétegek képviselői jellemzően alig tudtak bekapcsolódni. Így jobbára a korábbi rendszerrel szemben álló, s az új rendszerben is helyüket kereső, a helyi társadalomban többnyire alacsony presztízsű, a klubszerű pártéletben otthont lelő, egyébként ráérő emberek váltak a párt megjelenítőivé. Akár a sok cikluson át tartó liberális helyi vezetés sem volt képes kitölteni az űrt, mely a politikai pozíciók és a lokális társadalomban széles körű megbecsüléssel nem övezett tagság között tátongott. Bár a helyi értelmiség is benézett az SZDSZ vidéki szervezeteibe, de rendszerint csak egyszer. Az MDF-es Szabó Iván későbbi

elhíresült kiszólásának a „borzalmas tagságról” létezett SZDSZ-es változata is. A párt értelmiségi attitűdű vezetésére utaló „szürkeállomány pártja” megjelölés idővel a „nagyon szürke állomány” pártja megnevezésre módosult. Ez a helyzet – paradox módon – a budapesti kerületi szervezetekre is jellemző volt: a fővárosban ugyanis a liberális értelmiség és pártelit közti kapcsolatok közvetlenül a civil kulturális-oktatási-média szervezetekben, személyes érintkezésekben zajlottak.

Miközben az SZDSZ-t országosan értelmiségi pártnak látták, addig a vidéki egyetemi városokban képtelen volt az ottani szellemi elitet a helyi szervezetekbe vonzani. Így aztán az egymást követő ciklusok – kezdetben lassú, majd gyorsuló – lemorzsolódása után úgy múlt ki az SZDSZ a helyi hatalomból, hogy beazonosítható, intézményes vagy informális liberális közösség híján csaknem nyom nélkül tűnt el. A ciklusról ciklusra szűkülő önkormányzati pozíciók amúgy sem kedveztek a befogadói attitűdnek, hiszen az egyszer már pozíciót szerettek számára sokszor egzisztenciális kérdéssé vált az újraválasztás. (Míg a nagy, 100 ezer fölötti egyetemi városokban az országos pártpreferenciák közvetlenebbül érvényesültek, addig a kisebb, közepéretű városokban a rátermett liberális polgármesterek személyes teljesítménye érdemi politikai bázis nélkül is sok cikluson keresztül biztosította az újraválasztást.)

A fent vázolt szociológiai ellentmondáson túl a középosztálybeli beágyazódást a helyi társadalomba akadályozta az az egyébként evidens liberális doktrína is, hogy nem építünk klientúrát. Így a helyi feltörekvő középrétegek, ha olykor mást tapasztaltak is, tisztában lehetek azzal, hogy a liberálisoktól sokkal kevésbé várhatnak viszonzásra érdemes szívességeket, mint politikai vetélytársaiktól.

Az önkormányzati választásokat közvetlenül követő taxisblokádnak a kiábrándultságnak és az újkeletű egzisztenciális bizonytalanságnak olyan elsöprő erejű megnyilvánulása volt, amelyet még nem a formalizált politikai erők szociális demagógiája generált. De az SZDSZ-en belüli, az önkormányzati választási kampány lendületétől és sikerétől feltüzelt radikálisok nyomása és a kormány néhány elképesztő nyilatkozata, találkozója az egykori demokratikus ellenzék néhány meghatározó tagjának plebejus, „népbarát” készítésével, abba a helyzetbe sodorta a párt vezetését, hogy a taxisblokádról kiadott állásfoglalásában ne az alkotmányos rend fenntartásának fontosságát, hanem a kormány lemondásának szükségességét hangsúlyozza.

Az MDF és az SZDSZ közötti maradék bizalom elvesztésében – a sok kölcsönös adok-kapok után – meghatározó szerepe volt ennek a nyilatkozatnak, egyes helyi SZDSZ-szervezetek nyílt kiállásának a blokádnak mellett, valamint néhány ismert egykori demokratikus ellenzéki SZDSZ-es vezető (köztük a hetilap Beszélő szerkesztői) feltűnésének az úttorlaszokon. Abban a sokkos, benuult állapotban, amikor az MDF az önkormányzati választási vereség után rövid időn belül ismét szembesült azzal, hogy ők mégsem a nép maga, miközben azt látták, hogy a barikádokon szinte csak mentők és SZDSZ-esek mehettek keresztül, nemcsak mondták, hitték is, hogy a taxisblokádot az SZDSZ szervezte. Ugyanakkor az SZDSZ más vezetői (Kis János, Magyar Bálint) napokon át próbálták „leparancsolni” a lelkes radikális tagokat az úttorlaszokról, végül is sikerrel. Fennállt a veszélye, hogy a taxisblokádnak kifulladásával, s a kezdeményező, nem pártkötődésű aktivisták elszívárgásával néhány blokádponton ott ragadnak a helyi SZDSZ-szervezetek kitartó tagjai. Mi sem lett volna könnyebb, mint egy ilyen helyzetben néhány televíziós riporttal illusztrálva kialakítani azt a képet, miszerint a megmozdulások szervezője az SZDSZ, pedig csak a „tetszettek volna forradalmat csinálni” (Antall József) spétreakciójaként találtak egymásra a „pártaktivisták” és a „forradalmi tömegek”.

Az SZDSZ mélyebb rétegeiben a számukra alig emészthető „paktum” után a kormány döntéseivel és törekvéseivel szemben konstruktív ellenzékként tevékenykedő parlamenti párt iránt érezhetően nőtt az elégedetlenség. Az önkormányzati választási kampány harca még időlegesen kiengedte a gőzt. A taxisblokádnál azonban már láthatóvá vált, hogy a demokratikus ellenzékéből érkezett értelmiségi pártvezetés zöme és a tagság nem kis részét kitevő, a későbbiekben „radiszadinak” nevezett tábor között nehezen kezelhető feszültség alakult ki. Utóbbiak elégedetlensége a rendszerváltás utáni kormánnyal, illetve saját helyzetükkel elfogadhatatlanná tette, hogy pártjuk megelégedjen a konszolidált demokráciák ellenzéki szerepével.

A „radiszadi” az SZDSZ-ben

Egy 1991-es, nyilvánosságra is hozott belső kutatás szerint még az SZDSZ 1989-es tagságának is csak negyede volt a társadalmi kérdéseket illetően konzekvensen liberális, míg közel harmaduk tradicionális-tekintélyelvű vagy antiliberális nézeteket képviselt. A liberalizmus iránti elkötelezettség az SZDSZ-be 1990-es választások után belépőknél még gyengébb volt: konzekvensen liberálisnak már csak tizedük volt mondható, miközben minden második friss SZDSZ-tag tradicionális-tekintélyelvű vagy antiliberális nézeteket vallott. A gazdasági kérdéseket illetően csak minden ötödik tag volt a liberális piacgazdaság híve, míg a többiek felülről korlátozó, protekcionista vagy reformszocialista beállítottságúak voltak. A mintegy 30 ezres akkori párttagság egészében azok aránya, akik társadalmi kérdésekben konzekvensen liberálisok és ugyanakkor liberális piacpártiak voltak, mindössze 5 (azaz öt!) százalékot tett ki.³ Az SZDSZ azért volt „a magyar liberális párt”, mert a társadalom egésze még ennél is kevésbé mutatott fogékonyságot egy koherens liberális eszmerendszerre. (Az SZDSZ harmincezres tagságának például „csak” 60 százaléka helyeselte a halálbüntetést, míg országos átlagban ez a mutató 80-90 százalék között mozgott.)⁴

Az „elmaradt választási győzelem” frusztrációját csak erősítette, hogy az SZDSZ értelmiségi vezetése nem mutatott hajlandóságot a jogon kívüli, „forradalmi” eszközöket alkalmazó elszámoltatásra. Miközben az SZDSZ előző másfél éves kommunikációját az intézményes hatalomátmentés elleni következetes fellépés jellemezte, addig – mintegy az átmenet erőszakmentességéért fizetett árként – az egyéni hatalomátmentéssel szemben nem kívánt élni a liberális jogrendet veszélyeztető eszközökkel. Nem támogatta semmilyen B-listás típusú kollektív jogkorlátozást, vagy visszamenőleges hatályú törvénykezést. Ezt a párt híveinek egy része nem intellektuális distinkcióként, hanem morális következetlenségként élte meg. (A későbbi években e párton belüli konfliktust súlyosbította a régi politikai pozíciókat gazdaságivá transzformáló tulajdonosi réteg jelentős súlya és az MSZP-vel kötött koalíció.)

Az önkormányzati választási győzelemtől mámoros SZDSZ-t megrázta, hogy másnap arra ébredt, a párt vezetése lemondatta posztjáról a frakcióvezetőt, Tölgyessy Pétert. A lemondatás okait nem ismerő tagság zavartsága találkozott az „elmaradt rendszerváltás” és a taxisblokádnál hozta „forradalmi helyzet” csendes kimúlása miatti csalódással. Az SZDSZ-től a korábbi radikalizmus folytatását várták: nehéz volt megemésztetni, hogy négy évig kell várni a kormány leváltására, ha a nép csalódott az új kormányban, mely nem tartja be ígéreteit, anakronisztikus szimbólumok életre hívásával bajlódik, elmarad az egyéni elszámoltatás és naponta tetten érhető az egyéni hatalomátmentés. Az 1991. februári küldöttgyűlésen elégedetlenségből fakadó nyomásnak tett engedmény – miszerint az SZDSZ kész vállalni a kormányzás felelősségét, s immáron nem a kormány ellenzékének, hanem ellenfelének tekinti magát – már nem tudta elodázni a kormánybuktatást kierőszakolni kívánó „radikálisok” és a konszolidált ellenzéki szerepet preferáló „apálpártiak” összecsapását.

-
- 1 Tamás Gáspár Miklós: Mucsa és félelem – vagy szabad demokrata többség. Nincs harmadik út., Beszélő, 1990
  - 2 Grezsa Ferenc, röplap, megjelent: Magyar Fórum, 1990. március 31.
  - 3 Hol tart a szabad gondolat?, Politikai Tanulmányok Intézete, SZDSZ frakció, 1991
  - 4 Hol tart a szabad gondolat?, Politikai Tanulmányok Intézete, SZDSZ frakció, 1991